

*Сергій Олександрович Сунсгін,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

КОНЦЕПТИ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА «ЕЛЕКТРОННА ДЕРЖАВА»: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Однією з основних ознак постіндустріального суспільства, яке перебуває нині на етапі свого стрімкого становлення майже в планетарному масштабі, є суттєве збільшення ролі інформації, знання та інформаційних технологій в соціальному житті. На теперішній час вже впевнено можна констатувати, що перманентно зростаюча інформатизація суспільства з використанням як традиційних, так і електронних засобів створення, обробки, зміни та поширення інформації, вже призвела до виникнення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити злагоджену інформаційну взаємодію людей на приватному та публічному рівнях, а також їх доступ до світових інформаційних ресурсів та реалізацію ними своїх прав, свобод і законних інтересів в інформаційній сфері. При цьому особливу значущість в сучасних умовах набуває такий аспект розвитку інформаційного суспільства, як «електронна держава», що має відповідні форми свого прояву в межах національних держав (наприклад, «держава в смартфоні» в Україні).

У вказаному контексті слід відзначити, що інформаційне суспільство та електронна держава, як вже цілком фактично сформовані реалії нинішнього суспільного життя, виникли не на порожньому місці, а є закономірним наслідком стрімкого розвитку інформаційних і цифрових технологій, що активно почали впроваджуватися у більшість соціальних сфер та галузей вже у другій половині ХХ століття. Втім, незважаючи на об'єктивний характер інформаційно-технологічного прогресу та наявність низки позитивних наслідків його всеохоплюючого розповсюдження в соціальній materії, сучасний етап його розвитку вимагає розробки нових та переосмислення деяких існуючих концептуальних засад функціонування інформаційного суспільства та породжених ним соціальних концептів у зв'язку із посиленням окремих кризових явищ і процесів практично на всіх рівнях міжособистісної комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового забезпечення інформаційного суспільства загалом та електронної держави зокрема вже стала предметом доктринального осмислення багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, причому як теоретиків та філософів права, так і представників галузевих юридичних наук. Зокрема, серед представників філософської та юридичної наукової думки відповідні питання досліджували такі вчені: І. Арістова, І. Бачило, А. Гетьман, В. Горбатенко, В. Данільян, О. Дзьобань, В. Мілаш, Н. Оніщенко, О. Петришин, І. Расолов, І. Сердюк, Ю. Тихомиров, Е. Фромм, Ю. Шемшученко тощо. Не применшуючи величезної ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших вчених, спробуємо системно осмислити найважливіші, концептуальні проблеми належного правового забезпечення функціонування сучасного інформаційного суспільства та електронної держави як одного з основних напрямів його практичного розвитку.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення основних, концептуальних проблем правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства та електронної держави, які спричиняють відповідні деформації у його сучасному функціонуванні та суттєво гальмують практичну реалізацію норм законодавства у цій сфері.

Основні результати дослідження. Звертаючись до характеристики поняття «інформаційне суспільство», насамперед зазначимо, що воно має міждисциплінарний, кроссекторальний характер, у зв'язку з чим його конкретний зміст формується з урахуванням специфіки певної сфери чи галузі науки та суспільного життя, зокрема, соціології, політології, кібернетики, економіки тощо.

Наявність такого різноманіття підходів до розуміння поняття «інформаційне суспільство» обумовлюється, зокрема тим, що основним, найголовнішим та невід'ємним елементом, атрибутивною властивістю інформаційного суспільства є інформація, яка не лише виступає засобом будь-якої міжособистісної комунікації, а й становить необхідну сполучну ланку між всіма явищами і предметами матеріального та духовного світу, з одного боку, та суб'єктами їх сприйняття – з іншого. Характеризуючи зміст категорії «інформація», окремі науковці зауважують, що вона являє собою «характеристику оточуючого світу у всій багатоманітності його прояву, яка сприймається та розуміється людиною, виникає в процесі пізнання відповідних явищ, фактів, предметів тощо та надає можливість на основі їх властивостей та відображення їх у різних формах сприймати і відрізняти їх ознаки, елементи, значення, а також встановлювати взаємозв'язки і взаємозалежності всього різноманіття матеріальної та духовної складової соціального і біологічного життя» [1, с. 25].

Слід зазначити, що запропоноване розуміння поняття «інформація» має загальний характер, який може і повинен бути деталізований з урахуванням специфіки тієї сфери або галузі суспільного життя, в якій відбувається пізнання певних явищ, фактів та процесів. Якщо, наприклад, поняття «інформація» досліджувати у контексті права як особливого соціонормативного феномену або, скажімо, юридичної науки і практики, то його зміст неминуче буде пов'язаний з правовим регулюванням суспільних відносин, його конкретним режимом, різновидами юридично значущої інформації та формами її фіксації, її соціальним призначенням тощо. У контексті інших галузей знань, зокрема соціології, поняття «інформація» пов'язуватиметься з особливостями функціонування та розвитку відповідних соціальних інститутів, розкриттям внутрішніх механізмів побудови суспільства та його елементів, закономірностями формування соціальних дій тощо; в політології специфіка поняття «інформація» обумовлюватиметься особливостями розвитку політичної системи суспільства, характером державно-владних відносин, специфікою політичних інститутів.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі можна зустріти такі дефініції поняття «інформаційне суспільство», а саме:

1) якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що формується в результаті довгострокового соціально-економічного розвитку, який передбачає збільшення ролі інформації і знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що існують у глобальних масштабах [2, с. 22];

2) суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжується вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій [3, с. 56];

3) фаза у розвитку цивілізації, коли головними продуктами виробництва стають не речі й енергія, а інформація і знання [4, с. 3];

4) суспільство, в якому обробкою інформації, а особливо вищої її форми – знання, зайнято більше людей, ніж обробкою сировини і матеріалів [5, с. 536].

Втім, характеризуючи поняття «інформаційне суспільство», на нашу думку, потрібно виходити не стільки з факту надзвичайної значущості інформації для суспільства та індивідів, яка завжди відігравала ключову роль у забезпеченні їх стабільного функціонування та розвитку, скільки з факту невід'ємності, невіддільності інформаційних технологій від сучасної особистості та прямої залежності її соціального і приватного комфорту та добробуту від доступу до певної інформації та можливості її швидкої обробки, зміни і розповсюдження. Адже інформаційне суспільство – це не просто суспільство, в якому діяльність більшості людей пов'язана зі створенням, аналізом, збереженням та поширенням інформації, з використанням інформаційних мереж, каналів інформаційного зв'язку тощо, а таке суспільство, в якому буття та діяльність практично кожної особистості є невіддільними від комплексу інформаційно-технічних пристроїв та пов'язаних з ними сегментів інформаційного простору, вільний доступ до яких є можливим і необхідним незалежно від конкретних темпорально-просторових вимірів, тобто з будь-якого місця та у будь-який час за бажанням самої особи.

З цього випливає, що основу сучасного інформаційного суспільства складає не інформація як така, на що зазвичай звертається увага, а певні технології та технічні пристрої, що здатні забезпечувати її швидкісний обіг, обробку, зміну тощо. Іншими словами, на сьогодні ми фактично маємо справу передусім з інформаційними технологіями, а не з самою інформацією, яка завжди, тобто у всі історичні епохи мала унікальне значення, що випливає з її об'єктивної природи. Адже людство загалом та кожна особистість зокрема завжди перебували і продовжують перебувати у процесі

пізнання відповідних явищ, фактів і процесів, їх переосмислення та аналізу, що здійснюється саме за допомогою певної інформації, яка ще й нерідко примножується у результаті такого пізнання. У нашому ж випадку, тобто в реаліях сьогодення першочергове значення у будь-якому суспільстві набувають саме інформаційні технології, які все більше проникають практично у всю систему приватних і публічних відносин, набуваючи при цьому якості основної передумови реалізації індивідами своїх інтересів, прагнень, прав і свобод тощо.

Більше того, навіть професійна кваліфікація індивідів в сучасному інформаційному суспільстві вже не стільки пов'язана з наявністю відповідних знань, вмінь та навичок здійснення певної діяльності, скільки з його широкою поінформованістю щодо відповідних соціальних процесів чи явищ та здатністю ефективно комунікувати з іншими суб'єктами у режимі реального та віртуального спілкування. Відтак, інформаційне суспільство – це насамперед суспільство високих технологій обробки, зберігання, обміну та розповсюдження інформації, майже тотальне впровадження яких у соціальну матерію вже призвело до неоднозначних наслідків, які потребують окремого осмислення.

У зв'язку із розвитком інформаційного суспільства і технократизацією життя все більшої гостроти набуває питання щодо розробки та впровадження нових підходів у правовому регулюванні інформаційних та пов'язаних з ними відносин. При цьому пошук таких підходів, на нашу думку, не доцільно обмежувати лише формально-правовими аспектами, зокрема, необхідністю визначення на законодавчому рівні правового статусу нових учасників інформаційних відносин, діяльність яких в нинішніх умовах стає все більш затребуваною та значущою як у контексті формування інформаційно-технологічного простору сучасних суспільств, так і при здійсненні різноманітних та важливих соціальних функцій в державі (наприклад, блогер, провайдер, робот тощо). Адже питання, які потребують свого вирішення в процесі визначення пріоритетних напрямів правового забезпечення функціонування та розвитку сучасного інформаційного суспільства, мають сутнісний, концептуальний характер, досягнення згоди щодо якого є необхідною передумовою ефективної реалізації відповідних правових норм.

З огляду на зазначене, в межах цієї статті спробуємо окреслити лише найважливіші, концептуальні проблеми правової регламентації суспільних відносин в інформаційно-технологічному суспільстві. На нашу думку, серед найгостріших проблем правового регулювання сучасного інформаційного суспільства потрібно виділити насамперед такі:

1. Проблема оптимальності співвідношення права та інших соціальних регуляторів у регулюванні відносин, що функціонують в інформаційному суспільстві, зокрема, пошуку балансу між правовою та моральною регуляцією відносин в екстериторіальному (глобальному) інформаційному просторі.

Слід відзначити, що вказана проблема стосується не лише, власне, інформаційного суспільства, а всього контексту нормативності людського буття як такого, тобто визначення найбільш оптимальної форми взаємозв'язку системи соціальних регуляторів, що у певних пропорціях завжди справляють вплив на поведінку та діяльність осіб. Водночас, особливої гостроти вказана проблема набуває саме в сучасних реаліях функціонування інформаційного суспільства і проявляє себе найбільше насамперед на рівні взаємозв'язків права і моралі як специфічних соціонормативних систем.

Так, досліджуючи специфіку прояву даної проблеми в контексті функціонування та розвитку сучасного інформаційного суспільства, необхідно наголосити на тому, що реалізації ефективної правової політики держави, спрямованої на становлення і прогресивний розвиток інформаційного суспільства, перешкоджає поширений у його глобальному просторі моральний релятивізм, який заперечує обов'язковість моральних норм та об'єктивність моралі як соціонормативного феномену. Яскравим свідченням такого релятивізму глобального інформаційного простору сучасності, представленого передусім у вигляді мережі Інтернет, є той факт, що в межах останньої цілком нормально співіснують прямо протилежні явища і факти з точки зору їх об'єктивної або традиційної моральної оцінки. Зокрема, діапазон вибору інформаційної продукції (відео, аудіо, фото, текст) в мережі Інтернет є настільки великим, що кожен індивід за своїм особистим вибором може вільно обрати будь-що: від релігійної тематики, у тому числі канонічних текстів, до будь-якого злочинного та аморального контенту. При цьому така особа не може бути піддана моральному осуду за ті чи інші дії в Інтернеті, оскільки в межах його віртуального простору традиційні норми моралі або іронізуються, або взагалі заперечуються. Сучасний Інтернет фактично вже став тим глобальним інформаційним простором, в якому кожен індивід має можливість здійснити певні дії, на які в реальному житті він навряд чи би погодився з огляду на можливість понести несприят-

ливій моральні та матеріальні обмеження, окремі з яких забезпечені, серед іншого, примусовою силою держави [6, с. 224-235]. Зрозуміло, що такі правила функціонування Інтернету, які фактично склалися та сприйняті переважною більшістю його користувачів, практично унеможливають або принаймні суттєво гальмують правову регламентацію відповідних інформаційних відносин. Останнє пов'язано, зокрема, з тим, що право через закріплені у законодавстві норми не може одночасно і захищати традиційні моральні цінності, і забезпечувати вільну можливість їх свідомого порушення, яка фактично може реалізовуватися без будь-яких обмежень лише в межах глобального віртуального простору з огляду на специфіку його технологічної природи.

У вказаному контексті відзначимо, що відносини, які складаються в сучасному Інтернеті, засновуються на практично нічим нестримуваній індивідуальності особистості, свобода вибору якої може бути звільнена від будь-яких зовнішніх нормативних обмежень. Адже електронні інформаційні мережі насамперед тим і приваблюють користувачів, що в силу своєї природи вони здатні відображати крайні форми індивідуалізму та небажання суб'єктів зазнавати нормативних обмежень, які здатні зменшити рівень відчуття ними особистого комфорту. Саме тому навіть якщо на законодавчому рівні закріпити різноманітні варіанти однозначної ідентифікації реальних осіб у віртуальних мережах (наприклад, ідентифікація за банківською картою, введення так званих ID-паспортів тощо), встановити обов'язок їх застосування під час кожного використання глобальної мережі та конкретну міру юридичної відповідальності за його невиконання у той чи інший спосіб, напевно це призведе до суттєвих позитивних зрушень на практиці. Останнє пов'язано з перманентним удосконаленням технологічних і технічних засобів охорони та захисту принципу абсолютної моральної свободи індивідів в Інтернеті.

Зокрема, на теперішній час надзвичайно швидкими темпами розвиваються програмно-технологічні засоби забезпечення анонімності в Інтернеті, які надають можливість кожному суб'єкту обрати різноманітні способи забезпечення своєї анонімності в цій глобальній інформаційній мережі. Взагалі, проблема ідентифікації користувачів Інтернету, тобто встановлення того факту, що конкретно визначена особа є користувачем Інтернету у певний час та у певному місці, є, мабуть, найголовнішою проблемою, яка впливає з природи цієї інформаційної мережі. Адже за ім'ям та навіть зображенням конкретного користувача Інтернету, розміщеному, наприклад, у соціальній мережі чи у відповідному обліковому записі, не завжди втілюється, власне, цей користувач і не виключено, що даний аккаунт використовується або управляється іншою особою у своїх особистих цілях, які можуть суперечити встановленим нормативно правилам. При цьому такому порушнику у багатьох випадках необов'язково навіть використовувати якісь додаткові програмно-технологічні засоби забезпечення особистої анонімності, хоча вони можуть суттєво допомогти йому приховати відповідні ідентифікаційні дані про себе та свої неправомірні дії.

Звичайно, на законодавчому рівні можна встановити загальну заборону на використання програмно-технологічних засобів забезпечення анонімності в Інтернеті, але як забезпечити її реальне дотримання? Юридична відповідальність у цьому випадку не може слугувати ефективним засобом забезпечення дотримання цієї заборони вже хоча б з огляду на наявність об'єктивних перешкод, які значно ускладнюють процес її практичної реалізації у демократичних суспільствах. Зокрема, виникає питання щодо необхідності забезпечення дотримання принципів юридичної відповідальності, особливо адміністративної та кримінальної, у тому числі принципів своєчасності, індивідуалізації та справедливості юридичної відповідальності в цих випадках. Адже як у подібних справах, наприклад, забезпечити своєчасне встановлення та дослідження всіх фактичних обставин справи, що мають юридичне значення, яким чином забезпечити можливість обрання різноманітних засобів державно-правового впливу з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки чи шкоди здійсненого протиправного діяння, особистості правопорушника, обставин, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність тощо?

Юридична відповідальність могла би бути ефективним засобом забезпечення правопорядку у віртуальному просторі лише у тому випадку, якби на законодавчому рівні були встановлені чіткі критерії визначення негативної (шкідливої) інформації і щодо необхідності та важливості їх встановлення і дотримання у більшості громадян не виникало б жодних сумнівів, якби вищі соціальні цінності, закріплені на конституційному рівні, не обмежувалися б правами і свободами людини, що відтворює лише індивідуалізм як основу забезпечення особистого та соціального добробуту, а включали б в себе низку традиційних моральних цінностей (наприклад, любов і сім'я, народ-

ження і виховання дітей, зв'язок і наступність поколінь, соціальна справедливість, совість та моральність людини тощо), на досягнення панування у суспільстві яких спрямовувалася б діяльність держави та більшості соціальних інститутів, у тому числі засобів масової інформації.

Натомість у сучасних ліберально-демократичних суспільствах на конституційному рівні закріплюється положення про заборону цензури, яке, по суті, є правовою фікцією, оскільки практично кожна держава до певної міри здійснює контрольню-наглядову діяльність за змістом і розповсюдженням інформації у тій чи іншій формі з метою обмеження чи недопущення поширення серед громадян ідей та відомостей, визнаних державною владою шкідливими та небажаними.

Очевидно, що в таких об'єктивно існуючих умовах неможливо вести мову про належне правове унормування інформаційного простору взагалі, а тим більше його віртуальної складової, функціонування якої вже змінило навіть традиційні уявлення людей про такі фундаментальні, основоположні категорії людського буття, як простір і час. Втім, у контексті заявленої проблеми головна небезпека для майбутнього розвитку сучасного демократичного співтовариства полягає не стільки у практичній неможливості забезпечення належної правової регламентації відносин в інформаційному суспільстві, скільки у все більшій моральній деградації особистості, яка завдяки всеохоплюючому впливу на неї сучасних інформаційних технологій поступово звільняється від будь-яких моральних обмежень та заборон, які завжди були основною передумовою нормальних взаємовідносин в межах будь-якого соціального інституту або суспільства. Більше того, високий рівень моральної свідомості особистості є запорукою ефективної правореалізації, оскільки повага до права і законодавства, що функціонує в державі, починається саме з моралі, яка вимагає від особи свідомого та добровільного виконання діючих у суспільстві нормативів. Якщо ж рівень моральної свідомості перебуває у перманентному зниженні, то це не може не позначатися на якості режиму законності і правопорядку в суспільстві, які в таких умовах можуть підтримуватися хіба що примусовими засобами, що все більше віддаляються від об'єктивних передумов свого застосування.

У контексті зазначеного потрібно звернути увагу також на наступну обставину, а саме: першочергове значення в межах сучасних культурних практик набуває масова культура споживання, яка вже фактично домінує над всіма іншими видами культури, зокрема, над національними та елітарними. За своєю сутністю масова культура представляє собою таку діяльність індивідів та їх об'єднань, яка зорієнтована на різноманітні розваги, отримання задоволення та проведення дозвілля. Подібна динаміка соціокультурного розвитку може мати місце саме в умовах стрімкого зростання впливу інформаційно-комунікативних технологій та засобів масової інформації, які є невід'ємною складовою сучасної масової культури, на свідомість і волю громадян. Такий вплив відбувається за рахунок інтенсивного використання різноманітних каналів комунікацій, серед яких особливого значення в сучасних реаліях набувають аудіовізуальні та інші комбіновані засоби впливу на індивідів. Внаслідок цих процесів створюється особлива нормативна реальність, специфіка якої полягає у тому, що:

1) по-перше, соціальний добробут вимірюється лише мірою матеріального забезпечення (достатку) та доступності складових індустрії розваг для кожного індивіда;

2) по-друге, конкретна міра матеріального добробуту для кожної особистості, а відтак і рівень доступності для неї різних розваг, визначається лише її власним вибором та вмінням досягати поставлених цілей, а також випадковими зовнішніми обставинами, які є наслідком об'єктивної суперечливості життя і не залежать від тих чи інших соціальних чинників;

3) по-третє, всі соціальні інститути, у тому числі духовного характеру, поступово позбавляються вищої мети свого функціонування та розвитку, не пов'язаної із забезпеченням матеріального добробуту. Вказані вищі цілі соціального розвитку перетворюються у суто номінальні складові соціогуманітарного дискурсу, які все більше оцінюються суспільством як засіб маніпулювання свідомістю та волею громадян задля досягнення певної особистої вигоди;

4) по-четверте, всі соціальні інститути, у тому числі держава, повинні виконувати лише сервісні функції, спрямовані на задоволення поточних потреб та інтересів громадян;

5) по-п'яте, поведінка індивідів обумовлюється їх природними потребами, прагненнями та інтересами, нормативними обмеженнями яких можуть бути лише чітко визначені правові норми, закріплені в актах законодавства.

Як бачимо, в умовах інформаційного суспільства продукти масової культури споживання, за допомогою яких забезпечуються індивідуальні чуттєві задоволення, все більше домінують над іншими елементами соціокультурної реальності суспільства, у тому числі над такими найзагальнішими

її нормативними явищами, як право і мораль. Акцентуючи увагу на повсякденності та буденних формах свідомості і поведінки, сучасна масова культура порушує процес засвоєння моральних та правових нормативних конструкцій, які вимагають наявності потенціалу у суб'єкта до абстрактного та системного мислення, здатного до рефлексії. Більше того, внаслідок вже сформованого завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям величезного за обсягом простору віртуальної реальності суттєвої деформації зазнає нормативна складова людської свідомості, все більше руйнується цілісність її природи, у зв'язку з чим для індивіда стає все важче зрозуміти, яка саме поведінка є, з одного боку, соціально корисною та схвальною і, відповідно, соціально шкідливою та осудною, а з іншого – які саме вчинки або діяння є протиправними або такими, що тягнуть за собою конкретну юридичну відповідальність. Зазначеному сприяє, зокрема, широка розповсюдженість у сучасному медійному просторі зразків аморальної та навіть кримінальної поведінки, оцінка яких подається не об'єктивно, а залежно від конкретних обставин, наявність яких трансформує контекст її суб'єктивного сприйняття у бік належності до певної соціальної норми, нормальної улаштованості життя людини. У будь-якому випадку, така велика кількість контенту аморального та протиправного змісту у сучасному медійному просторі є недопустимою, оскільки такого роду інформація змушує суспільство сприймати це як визначену природну даність, з якою потрібно змиритися і не звертати на неї посиленої уваги. В таких умовах майже неможливо забезпечити адекватне правове, моральне та інше виховання особистості, а будь-які спроби його практичного впровадження нівелюватимуться відсутністю належного нормативно визначеного розмежування соціально корисної та шкідливої інформації.

2. Проблема встановлення більш рельєфних взаємозв'язків між національним та міжнародним (наднаціональним) правом у процесі регулювання сучасних інформаційних відносин.

Варто наголосити, що вказана проблема пов'язана не стільки з формальними принципами взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права, скільки з трансформацією темпорально-просторових характеристик сучасного інформаційного суспільства, зокрема, його віртуальної складової, а також з питанням визначення юрисдикції держав по відношенню до суб'єктів або учасників інформаційних відносин.

Так, якщо вести мову про просторовий вимір інформаційного суспільства, то потрібно визнати, що регіони та адміністративно-територіальні утворення держави позбавляються в ньому свого культурного, історичного, географічного значення та інтегруються у функціональні мережі або «образні колажі», утворюючи простір інформаційних потоків, що замінює собою простір місць [7, с. 53]. Це означає, що об'єкти в інформаційному суспільстві не містять у просторі в його традиційному значенні, а формують власні простори [8, с. 157] та символізують визначені темпорально-просторові виміри. Зазначене не може не впливати на трансформацію концепції територіального суверенітету держави, оскільки у всесвітньому мережевому просторі географічні місцевості, принаймні до певної міри, втрачають своє юридичне значення. І хоча суверенітет сучасних держав продовжує поширюватися на відповідні їм території, його фактична реалізація вже не може бути такою ж повною, як це було у попередні історичні періоди, оскільки держава втратила монополію контролю за інформаційними потоками всередині суспільства, стосовно якого вона здійснює відповідні владні функції.

Як зазначає В. Горбатенко, «у результаті поширення новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій державні кордони стають дедалі більш транспарентними як для потоків капіталів і товарів, так і для передачі інформації, що створює нові комплексні зв'язки на рівні держав, великих корпорацій і окремих індивідів. Національна держава, хоче вона цього чи ні, поступається своєю суверенністю олігополії, що керує глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи Інтернет» [9, с. 269].

Крім цього, правове регулювання сучасного інформаційного суспільства не може не враховувати асинхронного характеру інформаційних потоків, які мають місце в сучасних цифрових мережах, що мають до того ж екстериторіальний характер. Адже час в їх межах розглядається не як природний цикл проходження, розвитку, зміни певних процесів, що вимірюється у чітко визначених часових одиницях (дні, місяці, роки тощо), а як тривалість конкретного інформаційного процесу, який нерідко неможливо заздалегідь чітко прорахувати і встановити. Так само з розвитком електронних інформаційних мереж змінюється і традиційне розуміння категорії «простір» як форми споглядання предметів та речей, яка надає можливість сприймати об'єкти зовнішнього світу як такі, що знаходяться в тому чи іншому місці та займають визначене положення по відношенню один до одного.

Відтак, правове регулювання більшості сучасних відносин у суспільстві повинно враховувати, що електронну або цифрову інформацію не можна розглядати як таку, що міститься у певному фізичному просторі, оскільки обсяги такої інформації конституують або утворюють свої власні простори, які існують незалежно від фізичних, територіальних та інших просторових меж. Відтепер, поряд із природною територією, яка в нинішніх умовах все більше втрачає своє пріоритетне значення та існує лише як «засіб задоволення вітальних потреб та символізації реальності» [7, с. 38], все більшого поширення та значення набуває так звана «віртуальна територія», яка унеможливує реалізацію принципу верховенства національної конституції та законів над інформаційною інфраструктурою, елементи якої підпадають під дію різних юрисдикцій та мають фактично глобальний характер.

Таким чином, важливою проблемою забезпечення належного правового регулювання відносин в сучасному інформаційному суспільстві є необхідність вирішення питання юрисдикції держави та її органів влади по відношенню до відповідних суб'єктів. Особливу значущість вказана проблема набуває у зв'язку із надшвидким характером розповсюдження інформації в Інтернеті, а також її загальною публічною доступністю. Адже інформація у глобальній цифровій мережі поширюється миттєво і при цьому, як правило, будь-яка особа, яка має технічне підключення (доступ) до Інтернету, є принаймні потенційним користувачем такої інформації. Крім цього, інфраструктура мережі Інтернет допускає такі комбінації національних юрисдикцій, в кожній з яких може здійснюватися діяльність, пов'язана з реалізацією певного Інтернет-проекту. Зокрема, певний сайт може бути зареєстрований в доменній зоні в межах юрисдикції однієї держави, провайдер даного ресурсу може бути зареєстрований в іншій державі, фактично здійснюючи свою діяльність в межах іншої національної юрисдикції. При цьому контент такого сайту може бути орієнтований на користувачів зовсім інших держав, а розмішувати на ньому інформацію можуть громадяни всіх без винятку юрисдикцій.

З огляду на зазначене, у сучасній юридичній літературі вірно відзначається, що «під час вирішення питання про межі здійснення національного законодавчого впливу на відносини, що виникають в Інтернет-просторі, у тому числі у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, важливе значення має принцип балансування інтересів, оскільки однією з найскладніших проблем у цій царині є пошук потрібного балансу між національними інтересами держави й інтересами осіб, що здійснюють свою діяльність у мережі Інтернет незалежно від того, резидентами якої країни вони є» [10, с. 44].

Втім, вказана проблема не обмежується лише вищезгаданим контекстом. Адже очевидним є також те, що юрисдикція кожної держави об'єктивно може поширюватися лише на так званий національний сегмент Інтернету, тобто держава, використовуючи правові та адміністративні ресурси, має можливість регулювати особливості доступу до Інтернету та діяльності в ньому лише в межах своїх фізичних просторових меж, обмежених чітко визначеними кордонами. Це означає, що відповідні правила, встановлені державою, поширюються лише на громадян, іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають на її території та користуються в її межах Інтернетом, а також юридичних осіб, які здійснюють діяльність у сфері надання телекомунікаційних послуг в межах відповідної території.

Більше того, важливим ракурсом вказаної проблеми, на який також потрібно звернути увагу, є наступний: річ у тім, що, реалізуючи політику правового регулювання Інтернету в межах національних кордонів, яка включає в себе, серед іншого, певні заборони та обмеження, держава, по суті, протиставляє себе глобальному інформаційному простору, в доступності якого зацікавлений кожен громадянин, а отже, виборець. Подібні обмежувальні, а тим більше забороняючі норми, встановлені державою, як правило, сприймаються індивідами як посягання на їх конституційні права і свободи. Зокрема, окремі вітчизняні науковці обґрунтовують думку, згідно із якою блокування доступу до інформації в сучасному світі є порушенням прав людини, оскільки стаття 19 Загальної декларації прав людини на міжнародному рівні встановлює, що кожен має право «шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів» [11]. Саме тому закріплення відповідних обмежень в межах національних держав є, на їхню думку, неприпустимим в сучасному світі [12, с. 196, 204].

У зв'язку з цим маємо своєрідний парадокс: маючи принаймні потенційну можливість забезпечити належне правове регулювання використання національного сегменту мережі Інтернет, держава, водночас, не може реалізувати відповідний механізм у реальній соціальній практиці, оскільки

надто високим є ризик виникнення негативних наслідків такої реалізації, який є вищим за певний позитивний ефект.

Враховуючи зазначене, можемо стверджувати, що для забезпечення ефективного правового регулювання відносин у сучасному інформаційному суспільстві вже недостатньо закріпити на законодавчому рівні загальний принцип примату міжнародного права над національним, а потрібно розробити та затвердити на відповідному рівні спеціальні правила взаємодії та взаємозв'язку внутрішньодержавних і міжнародно-правових норм.

3. Проблема забезпечення ефективного функціонування в Україні концепту «електронна держава», який передбачає різноманітні способи здійснення багатоаспектної цифрової взаємодії між органами публічної влади, фізичними та юридичними особами.

Як зазначається у сучасній юридичній літературі, «електронна держава» – це особливий «спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних Інтернет-мереж і сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування певних служб у режимі реального часу і робить максимально простим і доступним щоденне спілкування громадянина з офіційними установами. На практиці це означає організацію управління державою і взаємодію з фізичними і юридичними особами шляхом максимального використання в органах влади сучасних інформаційних технологій, що, у свою чергу, передбачає можливість будь-якої особи через інформаційно-комунікаційні засоби звернутися до органів державної та місцевої влади для отримання необхідної інформації, а головне адміністративних послуг» [12, с. 283-284].

З огляду на зазначене видається очевидним, що соціальна ефективність функціонування «електронної держави» залежить насамперед від того, наскільки були враховані відповідні передумови її становлення та реалізації у відповідній формі, а саме: 1) високий рівень розвиненості телекомунікаційних технологій та відповідної інфраструктури в межах всієї території держави; 2) мінімальний рівень цифрової нерівності серед громадян; 3) високий ступінь довіри суспільства до механізмів електронної держави, що безпосередньо залежить від загального рівня довіри громадян до діяльності національних владних інституцій. Відсутність хоча б однієї з вказаних об'єктивних передумов ефективного функціонування «електронної держави» значно знижуватиме її соціальну ефективність, сприятиме зменшенню рівня доступності публічної інформації суб'єктів владних повноважень для громадян тощо.

Слід відзначити, що в Україні є чинною Стратегія розвитку інформаційного суспільства, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р [13]. У вказаній Стратегії визначено основні напрями розвитку електронної держави в Україні, серед яких можна назвати, зокрема, електронний уряд та електронну демократію. При цьому кожен з названих напрямів включає в себе низку відповідних засад та форм його практичного впровадження в суспільне життя (наприклад, створення системи електронної взаємодії державних органів; надання адміністративних послуг населенню та бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій тощо).

У заявленому контексті важливо зрозуміти, що впровадження нових електронних форм публічно-приватної комунікації лише тоді можуть досягнути позитивного соціального ефекту, якщо в суспільстві існує довіра як до владних інститутів та державної служби, так і до нових інформаційних технологій, що слід визнати необхідною передумовою сприйняття громадянами відповідних новацій. При цьому потрібно усвідомлювати: для того, щоб цей рівень довіри був на високому рівні, держава і громадянське суспільство повинні знайти ефективну формулу вирішення фундаментальної колізії між правом на безпеку та якістю життя, з одного боку, та правом на особисту свободу – з іншого.

Практичне впровадження концепту «електронна держава» («держава в смартфоні», «електронний уряд» тощо), тобто фактично здійснення системних трансформацій державного управління та його поступове перетворення у цифрову платформу, спрямовану, серед іншого, на надання фізичним та юридичним особам якісних адміністративних послуг, передбачає, що останні повинні надаватися на основі стандартизованих та автоматизованих процедур. Відтак, кожна особа має можливість отримати для себе відповідну адміністративну послугу в он-лайн режимі зі свого смартфона або комп'ютера, що, за умови нормальної роботи відповідних автоматизованих електронних систем, економить її часові та матеріальні ресурси, а також, на перший погляд, повністю виключає корупцію в цих відносинах. Погоджуючись в цілому з тим, що такі електронні управлінські сервіси

держави потрібно розвивати, все ж, на нашу думку, їм не потрібно надавати абсолютного значення, оскільки вони мають, так би мовити, і зворотний бік медалі, який ми спробуємо зараз прояснити.

Так, наприклад, потрібно визнати, що повне та безальтернативне переведення адміністративних послуг в електронну форму повністю витісняє явище адміністративного розсуду, яке нерідко має позитивний вимір та надає можливість обрати конкретній посадовій особі державного органу найкращий варіант вирішення певної практичної ситуації з урахуванням її унікальних обставин, які комп'ютер об'єктивно не може прорахувати. Адміністративний розсуд передбачає можливість вільного вибору суб'єктом владних повноважень способу вирішення відповідної практичної ситуації, який він здійснює в межах особливостей правового регулювання певних суспільних відносин та вимог основоположних принципів права. Такий вільний вибір свідчить про те, що адміністративний розсуд – це багато в чому моральне явище, яке реалізується з урахуванням основних правових вимог, виражених у законодавстві.

В процесі реалізації виконавчої влади адміністративний розсуд є об'єктивно необхідним, оскільки він надає можливість забезпечити прийняття більш виважених та необхідних рішень в межах обставин конкретної ситуації, забезпечуючи тим самим більшу ефективність державного управління загалом. Адміністративний розсуд необхідно поєднує в собі елементи моралі, які об'єктивно не можуть бути замінені формальною правовою регламентацією відповідних відносин. Вказаний факт, у свою чергу, свідчить про те, що адміністративний розсуд має переважно позитивний вимір лише в тих суспільствах, в яких на належному рівні підтримується суспільна та індивідуальна мораль. Незважаючи на той факт, що в сучасних ліберально-демократичних суспільствах мораль вже не відіграє роль важливого чинника його консолідації та солідаризації, хоча лише вона здатна найефективніше виконувати цю роль, це не означає, що всі представники суспільства загалом та його державного апарату зокрема є такими, що не керуються відповідними моральними ідеалами у своїй поведінці та діяльності. Адже мораль до певної міри є необхідною внутрішньою складовою свідомості кожного індивіда, яка в процесі його фізичного та інтелектуального розвитку зазнає відповідний (позитивний або негативний) вплив як з боку інших складових його свідомості, так і з боку параметрів зовнішнього соціального буття.

З огляду на зазначене, вважаємо за недоцільне повністю відмовлятися від традиційних способів надання адміністративних послуг та реалізації інших державно-владних повноважень, які передбачають необхідність встановлення безпосередніх комунікацій між відповідними суб'єктами, та замінювати їх на безальтернативний цифровий формат. Адже лише тоді суспільство сприйматиме відповідні новації не як нав'язування державою своєї волі стосовно способів вирішення тих чи інших соціальних питань, а як встановлення альтернатив, які за певних обставин можуть полегшити процес взаємодії його суб'єктів з органами державної та місцевої влади. Більше того, тим самим залишатиметься певний простір для здійснення позитивного адміністративного розсуду, який можна контролювати за допомогою відповідних різновидів громадського та державного контролю.

Крім цього, на нашу думку, не можна також стверджувати, що електронні урядові та інші державні сервіси здатні повністю ліквідувати корупцію у відповідних відносинах або знизити її до мінімального рівня, коли вона стає майже непомітною і не впливає на позитивний розвиток суспільства, держави та громадян. Спробуємо обґрунтувати зазначену думку.

Річ у тім, що, зменшуючи роль та значення традиційних міжособистісних комунікацій у різноманітних відносинах між приватними та публічними суб'єктами шляхом оцифрування процесу реалізації повноважень відповідних органів влади, створюється державна інформаційна мережа різноманітних даних, у тому числі персональних. Вказані дані включають в себе великі обсяги інформації, які можуть стосуватися, зокрема, кредитних позик, вчинення тих чи інших правочинів, складу сім'ї та кількості утриманців, зарубіжних поїздок, банківських рахунків, боргових зобов'язань тощо. У такий спосіб держава фактично стає монополієм володільцем інформації про кожну фізичну та юридичну особу, яка проживає та здійснює діяльність на її території. При цьому адміністрування цієї інформації здійснюється уповноваженими державними органами та іншими визначеними у законодавстві суб'єктами, які несуть відповідальність за її повноту, цілісність та достатність, а у багатьох випадках і за достовірність та збереження, якщо це закріплено у законодавстві. У зв'язку з цим, цілком можливою є ситуація, коли, наприклад, посадова особа відповідного органу, яка за своїми повноваженнями має доступ до такої інформації про фізичних або юридичних осіб, може за певну особисту вигоду передати її третім особам, а ті, у свою чергу, використати

її проти тієї особи, якої вона стосується. Такий вчинок, принаймні за своєю сутністю та змістом, має характер корупційного правопорушення, оскільки владні повноваження конкретної посадової особи державного органу використовуються для здобуття ним додаткових особистих благ або преференцій та порушують або як мінімум створюють всі необхідні умови для порушення прав та інтересів інших осіб та суспільства в цілому.

Отже, як бачимо, реалізація концепту «електронна держава» може реально і не знизити рівень корупції, оскільки будь-яка влада та управління завжди у той чи інший спосіб пов'язані з людським чинником, від якого неможливо повністю відмовитися. Електронна ж форма комунікації або взаємодії між державою та суспільством, його інститутами та особами, хоча формально, безпосередньо і виглядає як зв'язок людини з певною автоматизованою цифровою системою (комп'ютерною програмою), але опосередковано являє собою відношення з автором (авторами) такої електронної платформи, яким може бути лише людина.

З цього випливає також і те, що всі електронні бази даних, особливо державні, в яких акумулюється найбільша кількість найрізноманітнішої інформації про громадян та юридичних осіб, повинні ефективно захищатися від будь-яких посягань третіх осіб, які не мають права доступу до неї, а також від суб'єктів адміністрування таких баз даних, у тому числі відповідних державних службовців, відповідальних за збереження, передання та охорону цих баз даних. При цьому потрібно посилити відповідальність держави в особі її органів та посадових осіб за несанкціоновану зміну, видалення, передання даних та інше неправомірне втручання у статус персональних даних конкретного суб'єкта [14, с. 137-141].

Крім цього, констатуючи факт наявності деяких переваг цифрової (електронної) форми інформації у порівнянні з документарною, не потрібно забувати або нівелювати значення об'єктивних переваг «інформації на папері» перед «інформацією у файлі». Зокрема, використання паперового носія інформації не вимагає дорогої техніки та є доступним практично в будь-яких умовах для кожної особи. Крім цього, для документарної форми інформації, у порівнянні з цифровою, можливо забезпечити більш надійний режим обмеженого доступу, а сам документ значно підвищує гарантії перевірки автентичності інформації, розміщеної у ньому.

Відтак, вважаємо, що розвиток інформаційних технологій не повинен замінити документарну форму підтвердження тих чи інших юридичних фактів, відмінити або скасовувати традиційні гарантії правильного встановлення конкретних життєвих обставин. Навпаки, сучасні цифрові технології повинні оптимізувати порядок здійснення певної діяльності та надання відповідних адміністративних чи інших послуг, полегшити роботу посадових осіб органів держави та місцевого самоврядування, а для громадян – реалізацію ними своїх прав і обов'язків. На нашу думку, документарну форму втілення та зберігання інформації за жодних обставин не можна вважати архаїзмом, що втратив своє актуальне значення у зв'язку із інформаційно-технологічним прогресом, оскільки у протилежному разі суттєвого зниження зазнає рівень відповідальності держави за забезпечення належного правопорядку в суспільстві на основі нормативно закріплених процедур, ефективність яких неодноразово підтверджувалася протягом багатьох століть. Адже якщо всі публічно-приватні відносини перевести в електронну форму, то це неминуче призведе до посилення та навіть масового поширення так званого «цифрового рейдерства», протидіяти якому значно складніше саме у зв'язку із об'єктивними ризиками сучасних інформаційних (цифрових) технологій, про які частково зазначалося вище.

Враховуючи наведене, можна виокремити такі принципи розвитку концепції «електронної держави» в Україні:

а) принцип поєднання переваг матеріальної та цифрової форми вираження інформації, що надасть можливість, з одного боку, розширити гарантії реалізації особами наданих їм прав та законних інтересів, а з іншого – знизити ризики фальсифікації юридично значущої інформації. Реалізація цього принципу передбачає, зокрема, необхідність встановлення на нормативно-правовому рівні конкретного переліку найважливішої для особи і держави інформації або даних, які повинні зберігатися як в електронній, так і в документальній формі. Незважаючи на те, що одночасне зберігання інформації у матеріальній та цифровій формі обумовлює необхідність здійснення додаткових витрат як часу, так і матеріальних засобів, саме таке поєднання надасть можливість забезпечити верифікацію її автентичності або достовірності, а відтак – її стабільне використання на благо відповідних суб'єктів, а також звести до мінімуму різноманітні шахрайські махінації зі змістом важливої інформації або принаймні негативні для конкретної особи наслідки здійснення таких махінацій;

б) принцип добровільності використання каналів цифрової інформаційної комунікації для фізичних та юридичних осіб за умови наявності відповідних альтернативних варіантів. Даний принцип передбачає, що впровадження нових електронних комунікацій та офіційно визнаного електронного документообігу не повинно позбавляти особу можливості самостійно обирати для себе альтернативні форми комунікації з іншими суб'єктами, у тому числі органами держави та місцевого самоврядування. Відтак, якщо громадянин з тих чи інших причин бажає, наприклад, звертатися до органів влади та отримувати від них адміністративні послуги в традиційному порядку (письмово або усно), документально підтверджувати свої обставини і статуси, держава повинна залишити за нею таку можливість, інакше відповідні новації сприйматимуться громадянами як владний тиск, що може лише посилювати рівень недовіри до владних інститутів.

У контексті змісту даного принципу необхідно також зазначити, що розвиток цифрового формату комунікації не повинен нівелювати значення реального, живого людського спілкування, а реалізацію державними органами наданих їм повноважень не можна зводити до суто технологічного процесу, позбавленого відповідних моральних координат своєї оцінки. Адже діяльність на державних посадах – це насамперед сфера служіння та посиленої особистої відповідальності відповідних посадових осіб, що поєднує в собі як суто моральні, так і правові засади. Позбавляючи чи суттєво обмежуючи можливості людини безпосередньо спілкуватися з представниками державного апарату, держава тим самим сприяє вихолощенню з її змісту визначених моральних категорій (наприклад, добро, сумління, честь, повага, сором тощо), а отже, стійких та перевірених часом критеріїв людської поведінки в цілому. У такому випадку фактично відбувається підміна змісту реальних міжособистісних комунікацій електронною формою їх вираження, в якій немає місця для моральних координат, що, у свою чергу, іманентно властиві практично кожному акту людської волі та свідомості;

в) принцип пріоритетності використання засобів цифрової комунікації між органами державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення більшої оперативності реагування на потреби і запити осіб та інститутів громадянського суспільства. Даний принцип передбачає необхідність створення та забезпечення стабільного функціонування єдиної системи міжвідомчої електронної взаємодії;

г) принцип достовірності ідентифікації заявника в умовах віддаленого доступу до державних та інших суспільно значущих інформаційних ресурсів, що може здійснюватися, зокрема, на основі електронного цифрового підпису та інших засобів ідентифікації, які зможе вільно обрати суб'єкт звернення;

г) принцип розмежування прав доступу до інформаційних ресурсів залежно від їх ролі та значення у системі інформаційної чи іншої складової національної безпеки держави. Вказаний принцип передбачає необхідність закріплення на законодавчому рівні конкретних режимів доступу до інформації, розміщеної у відповідних комп'ютерних мережах, а також механізмів і умов надання права доступу до неї визначеним суб'єктам.

4. Проблема трансформації інституту юридичної відповідальності за правопорушення, вчинені за допомогою використання інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема, мережі Інтернет.

В основі вказаної проблеми перебуває той факт, що «основною тенденцією в інформаційному суспільстві стає повсюдний відхід від відповідальності фактично на всіх рівнях її прояву. Це, у свою чергу, дозволяє вести мову про асиметричний розвиток суспільства: при надзвичайно високому рівні технологічного розвитку очевидно є деградація етики й моралі. Саме це стає основною суперечністю, що продукує соціальні конфлікти різного спрямування: від міжособистісних до міждержавних. Глобалізація, як процес, що супроводжує інформаційно-технологічну революцію, призводить до глобалізації безвідповідальної поведінки, а також до глобалізації наслідків такої безвідповідальності. При існуючих суперечностях і конфліктах є очевидним, що глобальна безвідповідальність стає не тільки загрозою окремим особам чи соціальним групам, а й усім соціальним системам чи планеті в цілому» [15, с. 22-23].

Як відомо, природа глобального віртуального середовища влаштована так, що реальним суб'єктом створення та розповсюдження в ньому певної інформації може виступати будь-яка особистість, якій для цього в умовах сьогодення потрібен лише смартфон. Так, користувачі Інтернету в режимі реального часу зі свого смартфона пишуть різноманітні коментарі, знімають фото- та відеосюжети тощо і одразу ж викладають їх у мережу для загального доступу, який вже не обмежується територіальними кордонами певної держави. При цьому слід звернути увагу на те, що в цих відносинах

також беруть участь так звані «інформаційні посередники» або «Інтернет-провайдери», які забезпечують доступ фізичних і юридичних осіб до глобальної мережі та в сучасних реаліях, як правило, включають в себе не одну, а певне коло організацій, кожна з яких надає чітко визначені послуги, пов'язані з Інтернет-технологіями (наприклад, провайдери доступу, хостинг-провайдери тощо).

Очевидно, що ефективний державний контроль над миттєвим виробництвом/розповсюдженням такої інформації, зміст та форма якої визначаються самим індивідом як користувачем Інтернету, є практично неможливим. У цьому зв'язку особливу актуальність набуває також питання співвідношення відповідальності за інформацію, яка розміщується в Інтернеті, між зазначеними інформаційними посередниками, виробниками і розповсюджувачами такої інформації, а також її користувачами. З цим, серед іншого, пов'язана неефективність відповідних штрафних та інших обмежувальних санкцій, які закріплюються на законодавчому рівні та повинні застосовуватися до всіх порушників заборон, що стосуються виробництва, розповсюдження, розміщення та споживання певної інформації у всесвітній мережі.

Більше того, юридична відповідальність передбачає застосування до порушника правових норм конкретних санкцій, тобто тих несприятливих наслідків, визначених у законодавстві, яких повинна зазнати чітко встановлена реальна особа у зв'язку із вчиненням нею протиправного, шкідливого (небезпечного) діяння. При цьому застосування будь-якого різновиду юридичної відповідальності вимагає обов'язкове дотримання відповідним суб'єктом низки процедурних норм, що, у свою чергу, виступають однією з важливих та необхідних гарантій її законності та обґрунтованості. Юридична відповідальність також передбачає осуд конкретної людини, а також відсутність будь-яких сумнівів стосовно наявності вини саме цієї особи у здійсненні чітко визначених неправомірних дій. Віртуальний інформаційний простір, в якому реальні суб'єкти функціонують через створені ними віртуальні персонажі, що одночасно виступають об'єктом певних даних, які можуть бути використані іншими учасниками глобальної мережі в особистих, у тому числі аморальних та протиправних цілях, фактично унеможлиблює повноцінну реалізацію фундаментальних принципів юридичної відповідальності, зокрема, законності і справедливості застосування відповідних примусових мір до передбачуваного правопорушника.

Очевидно, що можна навести і чимало інших концептуальних проблем забезпечення належного функціонування інституту юридичної відповідальності у глобальному віртуальному просторі. Проте вже наведені питання, на нашу думку, обумовлюють необхідність здійснення пошуку особливих підходів до розуміння природи юридичної відповідальності в інформаційному суспільстві, без впровадження яких законодавче регулювання конкретних складів правопорушень чи злочинів, здійснених у віртуальному просторі (наприклад, відповідальність користувачів Інтернету за розповсюдження завідомо неправдивих відомостей, які порочать честь, гідність або репутацію інших осіб; відповідальність за порушення в Інтернеті авторських прав [16, с. 127-153] тощо), по суті матиме декларативний характер.

Безумовно, наведеними вище концептуальними питаннями правового забезпечення сучасного інформаційного суспільства не вичерпується вся сукупність взаємопов'язаних між собою проблем нормативного регулювання різноманітних аспектів його прояву. Утім, постановка вже цих питань, визначення основних передумов їх виникнення та окремих напрямів можливого вирішення деяких з них, свідчить про те, що сучасна соціогуманітарна наука загалом та правова доктрина зокрема, як ніколи, потребують переосмислення основних засад людського розвитку, у тому числі його нормативної основи, а також чинників справжнього соціального прогресу.

Висновки. З огляду на все вищенаведене, можемо зробити наступні висновки:

1. Проблеми правового регулювання сучасного інформаційного суспільства впливають, з одного боку, з подвійного характеру інформаційного простору, що включає в себе реальну та віртуальну складові, а з іншого – з об'єктивної неможливості застосовувати традиційні форми охорони та захисту правопорядку в межах цифрової форми інформаційного простору, в якій відбуваються фактично такі ж самі соціально та юридично значущі акти, як і в реальному житті (вчиняються правочини, укладаються договори, підписуються документи, замовляється продукція, роботи та послуги, здійснюються розрахунки та платежі тощо). У зв'язку з цим, зазначені проблеми мають складний, комплексний характер, який можна досліджувати з різноманітних ракурсів, зокрема, у контексті специфіки різних галузей права. Водночас, надзвичайної актуальності нині набувають питання визначення саме концептуальних підходів до забезпечення правового регулювання інфор-

маційного суспільства, особливо його віртуальної або цифрової складової, поведінка та діяльність в межах якої, по суті, має анонімний характер, завдяки якому у глобальному інформаційному просторі де-факто сформувалися власні «правила гри».

2. Складність забезпечення ефективного правового регулювання відносин в інформаційному суспільстві обумовлюється насамперед тим фактом, що в його межах індивідуальна свобода поступово перетворюється на самоціль, яка набуває різних форм свого вираження, у тому числі тих, які мають шкідливий для суспільства характер та суперечать нормам і принципам традиційної моралі. Свобода як самоціль вже практично повністю втілена у віртуальній складовій інформаційного суспільства, яка, маючи багатоаспектний взаємозв'язок з реальним соціальним середовищем, сприяє тому, що в межах останнього все більше втрачається морально-нормативне регулювання людських взаємовідносин, яке, серед іншого, виступає необхідною передумовою поваги до права та його приписів, втілених у законодавстві, а отже, їх належної реалізації у відповідній формі. Девальвація значення традиційної моралі у віртуальному інформаційному просторі, яка є закономірним наслідком застосування тих його унікальних можливостей свободи індивідуального самовираження, що об'єктивно притаманні віртуальній комунікації, вже призвела до виникнення значної кількості морально-правових проблем на загальнотеоретичному та прикладному рівнях, а також до практичної неможливості їх вирішення лише за допомогою правових норм.

3. Сучасний інформаційний простір, який поєднує в собі реальну та віртуальну складові, передбачає певну дихотомію правового статусу особистості: як фізичну особу в національному та міжнародному правовому просторі, а також як «цифрову» особу, штучно створену в межах електронних інформаційних систем та насамперед Інтернету. Незважаючи на те, що електронний або цифровий образ індивіда безпосередньо взаємопов'язаний з його реальним правовим статусом у суспільному житті, правова регламентація його відносин в цифровому середовищі вимагає забезпечення суттєвих коректив, що обумовлюється специфікою віртуального інформаційного простору. Враховуючи величезний вплив інформаційних ресурсів на волю та свідомість індивідів, вони потребують забезпечення як належного правового регулювання на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях, так і моральної регуляції високого рівня, якого, на жаль, неможливо досягти в умовах пануючого на сьогодні морального релятивізму в суспільному житті. При цьому ефективність правового регулювання відповідних відносин безпосередньо залежить від того, наскільки законодавцем враховані об'єктивні параметри функціонування та розвитку інформаційного суспільства, цифровий (електронний) сегмент якого суттєво змінив просторові, темпоральні та моральні координати інформаційних потоків.

4. Концепція розбудови як інформаційного суспільства загалом, так і електронної держави зокрема, повинна будуватися на основі об'єктивної оцінки недоліків та переваг впровадження інформаційно-комунікативних технологій в суспільне життя, а також зарубіжного досвіду. При цьому такі технології повинні забезпечувати повний контроль за рухом інформації по каналах зв'язку, надавати можливість надійно ідентифікувати особу, гарантувати збереження в таємниці охоронюваної законом інформації, підвищувати ефективність вирішення управлінських завдань, а отже, реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Функціонування концепту «електронна держава» не повинно повністю витіснити традиційні в суспільстві варіанти взаємовідносин між органами державної влади та фізичними і юридичними особами, переваги використання яких не втратили своєї актуальності і на сьогодні. Зокрема, за громадянами та юридичними особами має залишитися право вибору форми взаємодії з суб'єктами владних повноважень (усна, письмова або електронна), а поодинокі винятки з нього можуть бути встановлені лише стосовно конкретних взаємовідносин, об'єктивна специфіка яких і обумовлює необхідність їх нормативного закріплення.

Список використаних джерел

1. Бачило И. Л. Информационное право : учебник. Москва : Юрайт, 2017. 417 с.
2. Данільян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : монографія. Харків : Право, 2008. 184 с.
3. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
4. Гнатюк С. Л., Дубов Д. В., Ожеван О. А. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2010. 64 с.

5. *Актуальные проблемы теории государства и права* : учеб. пособие / отв. ред.: Р. В. Шагиева. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2011. 576 с.
6. *Сердюк І. В.* Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. № 2 (14). С. 224-235.
7. *Соловьев А. В.* Культура информационного общества : учебное пособие. Москва : Директ-Медиа, 2013. 276 с.
8. *Маклюэн М.* Автоматизация. Учиться жить. Сумерки глобализации. Москва : АСТ, 2004. 291 с.
9. *Горбатенко В.* Національна держава та її суверенність в умовах глобалізації. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 268-273.
10. *Мілаш В. С.* Питання законодавчої юрисдикції держави в контексті регулювання договірних відносин у сфері електронної комерції. *Право та інновації*. 2015. № 1 (9). С. 42-49.
11. *Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року* // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
12. *Правове регулювання відносин у мережі Інтернет* : монографія / А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків : Право, 2016. 360 с.
13. *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні»* // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-r>
14. *Шукина Т. В.* Административное усмотрение и его проявление в административных процедурах: новые трансформации в условиях цифрового государства и информационного общества. *Юридическая наука*. 2018. № 2. С. 137-141.
15. *Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М.* Бінарна опозиція «свобода-відповідальність» в інформаційному суспільстві: до постановки проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 15-26.
16. *Рассолов И. М.* Право и кибернетическое пространство : монография. 2-е изд. Москва : Московское бюро по правам человека, 2016. 232 с.

References

1. *Bachilo I. L.* Informacionnoe pravo : uchebnik. Moskva : Yurajt, 2017. 417 s.
2. *Danilian V. O.* Informatsiine suspilstvo ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini (sotsialno-filosofskyi analiz) : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2008. 184 s.
3. *Aristova I. V.* Derzhavna informatsiina polityka: orhanizatsiino-pravovi aspekty: monohrafiia / za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv : Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav, 2000. 368 s.
4. *Hnatiuk S. L., Dubov D. V., Ozhevan O. A.* Informatsiine suspilstvo v Ukraini: hlobalni vyklyky ta natsionalni mozhlyvosti: analit. dop. Kyiv : NISD, 2010. 64 s.
5. *Aktual'nye problemy teorii gosudarstva i prava* : ucheb. posobie / отв. ред.: R. V. Shagieva. Moskva : Norma: INFRA-M, 2011. 576 s.
6. *Serdiuk I. V.* Moralno-pravovi vyklyky hlobalnoho informatsiinoho suspilstva. Filosofski ta metodolohichni problemy prava. 2017. № 2 (14). S. 224-235.
7. *Solov'yov A. V.* Kul'tura informacionnogo obshchestva : uchebnoe posobie. Moskva : Direkt-Media, 2013. 276 s.
8. *Maklyuen M.* Avtomatizatsiya. Uchit'sya zhit'. Sumerki globalizatsii. Moskva : AST, 2004. 291 s.
9. *Horbatenko V.* Natsionalna derzhava ta yii suverennist v umovakh hlobalizatsii. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Vyp. 3. S. 268-273.
10. *Milash V. S.* Pytannia zakonodavchoi yurysdyksii derzhavy v konteksti rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn u sferi elektronnoi komertsii. *Pravo ta innovatsii*. 2015. № 1 (9). S. 42-49.
11. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku* // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
12. *Pravove rehuliuвання vidnosyn u merezhi Internet* : monohrafiia / A. P. Hetman, Yu. Ye. Atamanova, V. S. Milash ta in.; za red. S. V. Hlibka, K. V. Yefremovoi. Kharkiv : Pravo, 2016. 360 s.
13. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.05.2013 r. № 386-r «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini»* // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-r>
14. *Shchukina T. V.* Administrativnoe usmotrenie i ego proyavlenie v administrativnykh procedurah: novye transformatsii v usloviyakh cifrovogo gosudarstva i informacionnogo obshchestva. *Yuridicheskaya nauka*. 2018. № 2. S. 137-141.
15. *Dzoban O. P., Manuilov Ye. M.* Binarna opozytisia «svoboda-vidpovidalnist» v informatsiinomu suspilstvi: do postanovky problemy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. 2016. № 1 (28). S. 15-26.
16. *Rassolov I. M.* Pravo i kiberneticheskoe prostranstvo : monografiya. 2-e izd. Moskva : Moskovskoe byuro po pravam cheloveka, 2016. 232 s.

Сунєгін С. О. Концепти «інформаційне суспільство» та «електронна держава»: питання правового забезпечення

Стаття присвячена дослідженню концептуальних проблем правового забезпечення функціонування та розвитку інформаційного суспільства та електронної держави у контексті реалій сьогодення. Наголошується, що в межах сучасного інформаційного суспільства, в якому все більше домінує його віртуальна складова, все більше втрачається морально-нормативне регулювання людських взаємовідносин, що негативно позначається на правовому регулюванні в цілому. Обґрунтовується думка, що функціонування концепту «електронна держава» не повинно повністю витіснити традиційні в суспільстві варіанти взаємовідносин між органами публічної влади та фізичними і юридичними особам.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронна держава, право, мораль, Інтернет, юридична відповідальність, законодавство.

Sunegin S. O. Concepts of «information society» and «electronic state»: issues of legal support

The article is devoted to the research of conceptual problems of legal support of functioning and development of information society and electronic state in the context of today's realities. In the article the author proceeds from the fact that the information society is not just a society in which the activities of most people are related to the creation, analysis, storage and dissemination of information, using of information networks, information communication channels, etc., and such a society, in which the existence and activity of almost every individual are inseparable from the complex of information technology devices and related segments of the information space, free access to which is possible regardless of specific temporal-and-spatial dimensions, that is, from anywhere and at any time at the request of the individual.

According to the author, the most urgent problems of legal regulation of the modern information society are the following:

1. The problem of the optimality of the relation between law and other social regulators in regulating relations functioning in the information society, in particular, finding a balance between legal and moral regulation of relations in the extraterritorial (global) information space.

2. The problem of establishing more relevant relationships between national and international (supranational) law in the process of regulating modern information relations.

3. The problem of correct alignment of priorities in the regulation of social relations in the information society.

4. The problem of transformation of the institution of legal responsibility for offenses and crimes committed through the use of information and telecommunication systems, in particular, the Internet.

As a result of the research the author draws the following conclusions:

1. The complexity of ensuring effective legal regulation of relations in the information society is primarily due to the fact that within it individual freedom is gradually becoming an end in itself, which takes on various forms of expression, including those that are harmful to society and contrary to the norms and principles of the traditional morality. Freedom as an end in itself is already practically fully embodied in the virtual component of the information society, which, having a multifaceted relationship with the real social environment, contributes to the fact that within the latter the moral regulation of human relations is increasingly lost, which, among other things, is a necessary prerequisite for respect for the law and its prescriptions, embodied in the legislation, and therefore, for their proper implementation in an appropriate form. The devaluation of the values of traditional morality in the virtual information space has already led to a considerable number of moral-and-law problems at the theoretical and applied levels, as well as to the practical impossibility of solving them only through legal norms.

2. The functioning of the concept of «electronic state» should not completely supersede the traditional in society variants of the relationship between public authorities and individuals and legal entities, the benefits of which have not lost their relevance today. In particular, citizens and legal entities should be left with the right to choose the form of interaction with the authorities (oral, written or electronic), and individual exceptions to it can be established only in relation to specific relationships, the objective specificity of which stipulates the need for their normative fixing.

Keywords: information society, electronic state, law, morality, Internet, legal liability, legislation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-40